

Dragana L. Purešević
Nevena N. Mitranić
Tijana D. Milojević

ČEMU/ČIJE JOŠ OBRAZOVANJE – O PUTEVIMA I RASPUĆIMA

Obrazovanje (je) u izolaciji

Druga međunarodna konferencija „Čemu još obrazovanje?“ u organizaciji Laboratorije obrazovnih strategija Instituta za filozofiju i društvenu teoriju Univerziteta u Beogradu, održava se u nezavidnom trenutku pandemije korona virusa i nužno je njime obojena. Pandemija je uzdrmala sve sisteme, pa tako i obrazovni, primoravši ga da se prilagodi novonastalim okolnostima i da načine rada podredi epidemiološkim merama. Umesto ustaljenih načina rada, koncept „učenja na daljinu“ – do sada alternativan – postao je svakodnevnica. Pred prosvetne radnike postavljen je novi izazov – u kratkom roku preneti celokupan vaspitno-obrazovni proces *online*, a da se pritom ne izgubi na kvalitetu ili se, radikalnije govoreći, proces ne obemisli. Izazov nije zaobišao ni decu, đake, studente, roditelje. Obrazovno iskustvo zatvara se u četiri zida ili se, pak, od dece koja pohađaju obrazovne ustanove zahteva strogo poštovanje fizičke distance čineći da se osećaju usamljenim i izolovanim čak i kada su zajedno. Od roditelja se zahteva da, pored svog posla, ostvaruju intenzivnu podršku svojoj deci u savladavanju zadataka i vrše funkciju jednako druga za igru i mentora.

Uzevši u obzir uticaj novonastale situacije na obrazovne sisteme ali i ideologije koje godinama unazad oblikuju srpski obrazovni sistem kroz reforme, tokom konferencije posebna pažnja posvećena je preispitivanju trenutno definisanog cilja obrazovanja koji (pre)naglašava usku povezanost obrazovanja i ekonomije, odnosno tržišta rada kao i ideologija koje ih podupiru. Važna pitanja su se iskristalisala: Koji problemi nastaju ukoliko ulogu

obrazovanja svedemo na pripremu za budućnost koja je zapravo neizvesna? Kakvu svrhu ostvaruju kruto postavljeni ishodi obrazovanja i rigidno definisane obrazovne metode? Šta se dešava sa obrazovanjem ukoliko se „tržište“ za veoma kratko vreme promeni ili u potpunosti zaustavi? Težnja da ciljeve obrazovanja svedemo isključivo na ekonomsko-političke ciljeve se problematizuje. Ideja o oslobađanju od nametnutih interesa, osnaživanju kritičkog mišljenja i vraćanju humanističkih vrednosti obrazovanju ponovo pronalazi svoj put.

Glavna tema konferencije „Emancipacija i/ili obrazovanje: putevi i raspuća“ postavila nam je zadatak da iznova promišljamo o napetom odnosu obrazovanja i emancipacije i razmotrimo pitanja: Mogu li obrazovanje i emancipacija uopšte ići zajedno? Da li je ustaljeno obrazovanje blisko indoktrinaciji i kakva znanja i veštine treba da neguje da bi bilo emancipatorno? Možemo li se emancipaciji naučiti? I u kakvom bi odnosu taj proces učenja bio prema tradicijama zajednica u kojima živimo?

Značaj konferencije ogleda se i u tome što je okupila brojne domaće i strane naučnike, istraživače i nastavnike iz različitih oblasti humanističkih nauka koji su kroz svoje autorske radove, studije slučaja i diskusije pokušali da odgovore na, gore pomenuta, pitanja. Iako su odgovorili na različite načine, nama kao učesnicima konferencije iskristalisale su se ključne teme o kojima ćemo dalje govoriti: određenje emancipacije, kontekst neoliberalizma, izazovi digitalizacije i emancipatorski potencijali estetike i etike u obrazovnoj praksi.

Emancipacija – čega?

Ne ulazeći u definicije i filozofska polazišta iz kojih su različiti izlagači na konferenciji nastojali da emancipaciju odrede, već sami koncepti kojima se tokom konferencije na emancipaciju sugerisalo mogu biti interesantni, ali i zbunjujući: sloboda i odgovornost, dostupnost i privatnost, otelovljenost i održivost, smisao i drugačija misao. Čini se da je pitanje emancipacije uvek pitanje postavljeno u tenziji.

Najpre se kroz izlaganja različitih autora ukazivalo na važnost subjektiviteta i kritičkog mišljenja – kao reflektivnog, evaluativnog, proaktivnog. Može se zaključiti da je emancipovan onaj koji je svestan sebe i vlada sobom, ali i koji je osnažen za aktivno društveno delovanje. Međutim, ideja o kritičkom mišljenju ujedno se otvara u dvostrukom smislu – s jedne strane kao kapacitet pojedinca da logički promišlja, s druge strane kao kapacitet za društvenu kritiku u akciji. U tom smislu, „sloboda“ emancipacije nije „sloboda jednoga“ ili anarhija. Ona zahteva odgovorno i solidarno delovanje kojim oslobađamo i sebe ali i druge članove zajednice – oslobađamo se

zajedno – od nametnutih interesa onih koji okupiraju pozicije moći. Prema tome, emancipatorno obrazovanje je ono koje izmešta perspektivu pojedinca i transformiše zajednicu ujedno. Emancipatorno obrazovanje nije podučavanje o emancipaciji, već sama praksa preispitivanja, zajedničkog delovanja i težnje razumevanja, emancipacija u akciji, sada i ovde – nikada u potpunosti kao ideal ostvarena, ali svakim danom oživljena korak dalje. Reč je o emancipaciji *obrazovanja* samog, kao pre svega etičke prakse koja se ostvaruje na snazi autentičnih, ljudskih vrednosti i potencijala i koja za cilj ima upravo kvalitet same sebe.

Kroz konferenciju smo mogli čuti da se kao primeri emancipatornih obrazovnih praksi navode one prakse koje oslobađaju od ustaljenih okvira, kako pojedinca – osnaživanjem misli da prevaziđe postojeće uslove i osnaživanjem snaga za promenu; tako i sam obrazovni program – kroz neizvesnost radioničarskog i interaktivnog rada, korišćenje neverbalnih sadržaja i otvaranje relevantnih (možda, čak, provokativnih) problema poput seksualnog obrazovanja i lažnih vesti. Važno je naglasiti da ovde ne govorimo o emancipatornim praksama zato što je njima emancipacija postignuta – već smo napomenuli da se emancipacija ne može konačno dosegnuti. Emancipatorne prakse možemo prepoznati kao takve zbog „pukotina“ koje u postojećem sistemu prave, otvarajući mogućnost za nešto novo i drugačije, kako u načinima rada, tako i u ulogama svih aktera i odnosima među njima.

Neoliberalizam i emancipacija

Tokom konferencije izlagači su svoje teme smeštali u širi društveni kontekst neoliberalizma. Neoliberalizam, iako kontroverzan pojam oko čijeg razumevanja (bilo da ga razumemo kao program, ideologiju, političku praksu ili politički projekat) postoji mnogo oprečnih stavova, ujedinio je učesnike konferencije u kritičkom stavu prema praksi obrazovanja u neoliberalnoj eri, sa fokusom na standardizaciju i testologiju kao njene dominantne aspekte.

Iako su se kroz konferenciju mogli uhvatiti različiti aspekti neoliberalne misli, kritika učesnika konferencije usmerila se na pitanje merljivosti, proverljivosti i standardizacije u procesu obrazovanja, gde je uspeh ili neuspeh obrazovnog sistema sveden na uspeh ili neuspeh pojedinca. Uloga obrazovanja se vidi u „opremanju“ pojedinca veštinama koje će mu pomoći da bude kompetentan na tržištu rada, a emancipatorni potencijal obrazovanja se time instrumentalizuje i podređuje zahtevima tržišta. Priča o slobodi pojedinca u obrazovanju se svodi na pitanje efikasnosti i produktivnosti koja se meri kroz ishode postavljene pred decu predškolskog uzrasta i učenike u školama. Problematično u ovoj priči je što se njome pojedinac svodi na produkt, gubeći pravo da biva aktivni subjekt, misleće biće, biće koje

oseća i voli, a sva vrednost obrazovanja ostaje zarobljena u kategorijama koje se mogu meriti (Biesta 2010:26). Ovim ne želimo da osporimo da je ekonomska perspektiva (kao dominantna neoliberalna perspektiva) važna, ali se ne možemo pretvarati da se obrazovanje dešava u vakuumu i svodi samo na ekonomiju i potrebe tržišta. Obrazovanje je složen sistem uronjen u društveno-politička dešavanja i oblikovan njima, te nikako ne sme biti sveden na jednu perspektivu, potiskujući humanističke vrednosti u stranu.

Međutim, i pored nedvojbene usaglašenosti učesnika na konferenciji da ne želimo da se obrazovna praksa kreće u ovom pravcu i da je ne mogu diktirati trendovi tržišta rada, otvorila se još jedna perspektiva koja je prvih dana „stidljivo“, a do kraja konferencije eksplicitno podvučena – *perspektiva neoliberalne prevrtljivosti*. Neoliberalizam nije statičan fenomen. Njegova „prevrtljivost“ leži u procesnom potencijalu kojim se neoliberalizam kontinuirano transformiše, evoluira, remodeluje, adaptira i napreduje (Sardoč 2020: 2). Eksplicitno, možemo primetiti kako se neoliberalizam „umiljava“ svojim različitim publikama i protivnicima, prihvatajući rečnik humanih tradicija (poput jednakosti, pravde i dobrobiti), nove forme i prakse otpora, želje promena i lica i naličja revolucija, „demokratski“ ih prepoznajući kao vredne i promovišući svojim dokumentima, platformama i medijima, da bi im ubrzo odredio standard i cenu i „prodao“ nam ih kao novu neoliberalnu priču. Implicitno, problem je što mi tu priču želimo da kupimo. Naučeni smo da sve ima standard kvaliteta i uputstvo za upotrebu, te i da se sve može kupiti. Tražimo gotova rešenja koja možemo jednostavno primeniti i etikete kojima možemo sebe promeniti.

Svima nama je tokom konferencije upućena „opomena“ – moramo nastupati kritički, ali sa odgovornošću da ne skliznemo u kriticizam kao puku osudu. Osuda je lako rešenje, dok je fenomen kojim se bavimo kompleksan. Ne možemo jednom za svagda reći u čemu leži emancipatorni potencijal obrazovanja u neoliberalnoj eri, ali nam predstoji da iznova i iznova tragamo za odgovorom na ovo pitanje, gradimo ga i „oslobađamo“ u odnosima sa drugima.

Digitalizacija i emancipacija

Činjenica da su digitalni mediji i tehnologije jedini aspekt naše savremenosti eksplicitno izvučen već u pozivu na konferenciju govori o tome koliko je digitalizacija odrednica duha i oblička vremena u kom živimo. Digitalne tehnologije nisu samo sredstva kojima rešavamo određene probleme, olakšavamo sprovođenje mnogih praksi i procesa, već su deo ljudske aktivnosti i jedan od načina na koje čovek postoji (Todorović 2017: 12-23). S tim u vidu, logično je postaviti pitanje vodi li pomenuta promena ka demokratizaciji i

većoj slobodi – kako se često promoviraju, ili postavlja nove okvire za naše misli, želje i akcije, čineći da nesvesno robujemo pokušaju da „održimo korak“ sa vremenom.

Rizici digitalizacije kao novog sredstva porobljavanja ukazivali su se kroz teme koje razmatraju savremene mehanizme kontrole i indoktrinacije. U svjetlu neoliberalizma i njegove snage da nas ubedi da *želimo* upravo ono što je za tržište isplativo, digitalna tehnologija javlja se kao nova ideologija – obećanje civilizacijskog napretka i novi potencijal ljudskog savršenstva, insistirajući da sve svoje prakse prilagodimo digitalnom, kao „emancipovanom“ i „naprednom“. Obrazovanje se izmešta iz živih konteksta i odnosa – dekontekstualizuju se pojave, problemi, informacije i akteri; ostaju po strani živa iskustva, doživljaji, osećaji, kretanja – materijalnost života i smisao i svrha koju svojim postupcima u realnom kontekstu gradimo. Nije digitalizacija kriva za dekontekstualizaciju obrazovanja, ali digitalizacija pomaže da *poželimo* ovakav proces i ovakvo učenje, promovirajući ga kao univerzalno dostupno, zasnovano na ličnom pravu i ličnoj odluci o tome koliko će se i šta učiti – time i na odgovornosti pojedinca za ono što će u životu ostvariti. Ovakvo razumevanje digitalizovanog obrazovanja suočava se sa više problema: sa nedostatkom osnaživanja pojedinaca da razumeju, kritički promišljaju i konstruktivno upotrebljavaju univerzalno dostupne informacije i sadržaje, sa manipulacijom ličnim podacima kojima se pristup „besplatnim sadržajima“ zapravo plaća, kao i sa uronjenošću savremene zapadne civilizacije u digitalno, čime se gubi osećaj za materijalnost dešavanja i ljudskih odnosa – time i osećaj za odgovornost i sposobnost da je živimo prema i sa drugima.

Ipak, tehnologije po sebi nisu ni opasnost ni šansa, potencijal leži u načinima na koje ih koristimo. Pitanje potencijala koji digitalni mediji otvaraju za emancipaciju pokrenuto je najpre oko tema fokusiranih na umetničke i alternativne nastavne prakse. Digitalni mediji otvaraju nove mogućnosti izraza – a time i mogućnost za nove i drugačije misli, čine makar približno mogućim da iskusimo nepostojeće svetove, da osetimo drugačije i proživimo nemoguće – i u tom kontekstu donosimo odluke i izvodimo zaključke, te i da učimo i dušom i telom čak i u okruženju koje nije materijalno, te i otvaraju mogućnost da postavimo nova, nužna pitanja u obrazovnom kontekstu – ali i iz obrazovnog konteksta širem okruženju. Digitalni prostor može biti sigurno okruženje u kom preispitujemo i izvrćemo okvire sveta u kom živimo, a u zavisnosti od načina na koji se sa njime angažujemo može biti pogon za nove forme maštanja i udruživanja, koje transformišu naše akcije i odnose u realnom kontekstu.

Učesnici konferencije ovde sugeriraju oprez – jer svaki eksperiment je pucanj u nepoznato, a od nepoznanica u obrazovnoj praksi još uvek bežimo.

Naročito se opasnim čine polja etike i politike – ideja da možemo otvoriti za eksperimentisanje pitanja vrednosti i kretanja moći. Ipak, da li je igde preispitivanje hitnije i promena poželjnija nego upravo u ovim poljima? I možemo li reći da, time što mi ne želimo da ih pokrenemo i preispitujemo, ova pitanja nisu već u digitalnim svetovima postavljena?

Etika, estetika i emancipacija

Diskutujući izazove i mogućnosti emancipacije obrazovanja, učesnici konferencije u okosnicu diskusije postavljaju pitanje kako obrazovanju vratiti „ljudsku meru“ – kako ponovo usmeriti obrazovanje na humanističke vrednosti, na moral i etiku? Obrazovanje je politička, etička i transformativna praksa (Pavlović Breneselović, Krnjaja 2017: 6), u čijem se centru nalaze susreti sa ljudskim i neljudskim drugima i odnosi koje gradimo. Da bismo govorili o moralnom i etičkom delanju moramo prvo razumeti da moralnost ne proističe samo iz moralnog rasuđivanja i rezonovanja već i iz relacionog okvira brige za drugoga (Pavlović, Breneselović 2010: 262), iz prilika da postupamo moralno. Sa ovim pitanjem otvaramo prostor i za pedagogiju relacionalnosti u kojoj je učenje socijalni proces; gde se znanje gradi sa drugima; gde je akcenat na kreiranju odnosa i relacionom istraživanju informacija, a ne nezavisnom činjenju i individualnom kretanju ka postavljenim ciljevima, zaboravljajući da se *sada* i *ovde* učenje dešava. Ovakva pedagogija zahteva odgovornost prema drugome, otvorenost za različita tumačenja značenja, spremnost za neizvesno.

Kroz primere aktuelnih emancipatorskih praksi, usmerenih na igru, umetnost, telesnost, emocije, možemo primetiti da se kao odgovor otvara pitanje osetljivosti i doživljaja kao neodvojivih od odgovornosti i akcije, od nužne misli, od oslobađanja u odnosu sa svetom. To nije pitanje formi i sadržaja od kojih polazimo i koje ostvarujemo, već pitanje osećaja za drugo i drugoga koji u procesu negujemo.

Osećaj za odlike i svojstva sveta koji prevazilazi racionalno, spoznato, pa čak i verbalno, ali snažno oblikuje naše preferencije, zaključke i postupke u savremenoj literaturi označava se kao estetska dimenzija bivstvovanja (Vecchi 2010: 5). Tako shvaćena, estetika nije ograničena na umetnost, niti uključuje umetnost kao institucionalizovanu praksu – estetika je način postojanja i postajanja, razumevanje telesnih i netelesnih sila koje zajedno čine našu stvarnost (Bruner, Nigro, Raunig 2012: 43), način uspostavljanja odnosa sa svetom.

Ustaljene obrazovne prakse fokusirane su na racionalno – otuđeno od imaginacije, emocija i estetike i otuđeno od odnosa sa drugim, dajući primat teoriji kao suvoparnom skupu gotovih znanja nad praksom kojim znanja

postaju i dobijaju smisao. Time i racionalno biva osiromašeno – svedeno na reprodukovanje bez istinskog pokretanja misli – bez doživljaja i osećaja koncepti ostaju mrtvi i misao učmali eho „naučenih“ ideja. U tom smislu, možemo videti zašto je estetska dimenzija važna za obrazovanje kao političku, etičku i transformativnu praksu – senzorni doživljaji, osećaj zadovoljstva i začudnosti nastupaju kao aktivatori učenja koje nije zasnovano na pukom usvajanju informacija i koje otvara mogućnost da razvijemo dubok, empatičan i konstruktivan smisao odgovornosti u odnosu sa svojim okruženjem. Kao suprotnost ravnodušnosti, konformizmu, bezobzirnosti i pasivnosti, možemo videti i zašto estetska dimenzija nosi emancipatorni potencijal za učenje i obrazovanje.

Zaključak

Na osnovu svih navedenih izazova i potencijala, možemo zaključiti da emancipacija nije pitanje ishoda, već procesa i da podrazumeva transformaciju pojedinca, ali u kontekstu šire priče o transformaciji prakse. U tom smislu, pitanje emancipacije nije pitanje individue naspram kolektiva, već pitanje otvorenosti kolektiva za sopstvenu višestrukost, za drugo i drugačije koje je u njemu samom sadržano, za nedovršenost i nepredvidivost aktera i procesa kojim vrednosti i prakse kolektiva žive, a dalje i otvorenosti kolektiva za svet u koji je uronjen.

Ukoliko je otvorenost kolektiva suština emancipacije, onda je fokus emancipatornog obrazovanja razvijanje kreativne, participativne i kolaborativne prakse u kojoj se učenje podržava kao proces aktivnog razumevanja sebe i sveta, proces koji je neutilitaran, istraživački i stvaralački, deljen sa drugima i neizbežno etički. Jasno je da time govorimo o emancipaciji svih praksi i aktera koji obrazovanje čine – o otvaranju prostora za emancipaciju učenika, ali i nastavnika, i stručnih saradnika, i školskih uprava i donosioca politika, kao i naučne zajednice. U fokusu rešenja za koja ovom konferencijom apelujemo nalazi se otvaranje različitih prilika za susret i zajednički rad, bez hijerarhijski ustrojenih uloga, bez predodređenih ishoda i eksternog vrednovanja, zasnovan na autentičnom osećaju smisla konkretnih aktera i na građenju uzajamnog poverenja.

Literatura

- Biesta, Gert (2010), *Good Education in an Age of Measurement Ethics, Politics, Democracy*, New York: Routledge.
- Brunner, Christoph, Nigro, Roberto & Raunig, Gerald (2012), "Towards a New Aesthetic Paradigm: Ethico-Aesthetics and the Aesthetics of Existence in Foucault and Guattari", *RADAR: Musac's Journal of Art and Thought*, 1: 38-47.
- Pavlović Breneselović, Dragana, Krnjaja, Živka (2017), „Obrazovanje i nauka u neoliberalnom lavirintu“, u: Breneselović, Ćirić (prir.), *Zbornik za percepciju naučnog rada i poznavanje rekvizita njegove ocene*, Beograd: Institut za uporedno pravo, str. 1-15.
- Pavlović Breneselović, Dragana (2010), „Dobrobit deteta u programu naspram programa za dobrobit“, *Nastava i vaspitanje*, 59(2), 251-264.
- Sardoč, Mitja (2020), „The rebranding of neoliberalism“, *Educational Philosophy and Theory* 52: 1-6.
- Todorović, Aleksandar Luj (2017), *Diskurs novih tehnologija*, Beograd: Clio.
- Vecchi, Vea (2010), *Art and Creativity in Reggio Emilia*, London & New York: Routledge.